

Heimbach-Steins: Slovo „gender“ provokuje

Kdybychom vše, co souvisí s genderem, předem paušálně podezírali z ideologie, vylučovali bychom tím seriózní zkoumání problému.

Základním poznatkem je, že pohlavně neutrální skutečnost neexistuje. „Pohlaví“ (genus, gender) je strukturální prvek nejen gramatiky našeho jazyka, nýbrž i společenské skutečnosti – mezilidských vztahů a institucí lidského soužití.

Příklad: Každá rodinná politika vychází z modelů společenských rolí daných pohlavím a zároveň je ovlivňuje, přispívá k jejich udržení nebo změně. Tyto procesy nejsou „genderově neutrální“. Tradiční buržoazní rodinná politika v Německu dávala přednost dělbě práce, při níž muži příslušela role živitele a zajišťovatele rodiny a žena plnila roli pečovatelky. Současná rodinná politika se naproti tomu (převážně) řídí modelem, podle něhož jsou všichni dospělí – nezávisle na svých úkolech v rodině – výdělečně činní a mají se individuálně starat o zajištění sociálních nároků. V praxi to vypadá jinak. Po narození dítěte se zpravidla začne práce v rodině a pro rodinu rozdělovat asymetricky: Ženy se více věnují bezplatné výchově a péči, zatímco na výdělečné činnosti, příjmech a sociálním zajištění se podílejí méně. Rizika, především v případě rozchodu partnerů, jsou tudíž rozdělena nerovnoměrně – a důsledky jsou celoživotní. Rodinná a sociální politika státu, která si klade za cíl spravedlivé rozdělení příležitostí pro všechny členy společnosti, musí brát ohled na genderové specifické důsledky politických rozhodnutí.

Z dějin víme, že společenské uspořádání lze měnit. Dosud vžité praktiky přestávají být často v nových historických konstelacích samozřejmě a akceptovatelné. Za změněných okolností jsou chápány a hodnoceny jinak: Dnes už nevycházíme z toho, že určití lidé jsou „přirozeně“ otroky (i když Aristotelés o tom byl přesvědčen) nebo že lidé jiné než světlé barvy pleti nejsou zcela lidmi a že jejich právní postavení má být tudíž nižší (z čehož zcela samozřejmě vycházeli kolonizátoři raného novověku). Kritéria lidsky spravedlivého řádu podléhají historickému vývoji a jsou předmětem společenské diskuse v zápase o úroveň humanity. Není důvod se domnívat, že z tohoto zápasu by bylo „genderové uspořádání“ jako jediné vyloučeno. V oblasti spravedlivého uspořádání společnosti hraje kategorie gender/pohlaví závažnou roli jako nástroj vnímání a analýzy. Abychom s ním mohli v tomto smyslu pracovat, musíme si připomenout některé zásadní rozdíly.

Rozlišování: sex a gender

Genderové teorie analyticky rozlišují mezi biologickým pohlavím (sex) a sociálním pohlavím (gender). Biologické dispozice, na jejichž základě je člověk muž, nebo žena, mají od počátku kulturní konotace: společnost spojuje s přívlastkem „mužský“, resp. „ženský“ určitá očekávání kladená na chlapce/muže nebo na dívku/ženu. Ovlivňují způsob, jakým jednotlivec vnímá vlastní genderovou identitu. Nikdo nemůže rozumět svému bytí jako muž/žena, aniž by přitom zacházel s představami své společnosti o tom, co to je muž/žena a jaký/jaká má být.

Filozofické genderové teorie dospívají k závěru, že sociálně vnímané pohlaví (gender) není důsledkem biologického pohlaví (sex), nýbrž je logickým důsledkem praxe, a že jde tudíž o kulturní konstrukt. Jinak řečeno: Biologickou příslušnost k pohlaví (sex) vnímáme vždy už jako interpretovanou sociální skutečnost (gender). Vůbec ji jinak nelze „mít“, neboť popsat ji můžeme jen tak, že o ní mluvíme prostřednictvím slov a obrazů: Jazyk je interpretace! To ale neznamená, že genderový výzkum popírá biologický sex. Bylo by hrubým nedorozuměním, kdybychom z rozdílu mezi sexem a genderem vyvozovali, že biologické a sociální pohlaví spolu naprosto nesouvisejí, nebo kdybychom tvrdili, že veškeré rozdíly mezi pohlavími je třeba „odstranit“ a každý člověk si má své pohlaví „zvolit“. To by bylo nepoctivé překrucování analytické diferenciaci – tak absurdní normativní požadavek v žádné vědecké genderové teorii nenajdeme.

Kritický pohled: ambivalentnost uspořádání vztahů mezi pohlavími

Společenské uspořádání vztahů mezi pohlavími funguje v sociální struktuře jako „zasedací pořádek“ pro pohlavně definované bytosti. Tento řád – jako každý jiný řád – je nutno posuzovat podle toho, jestli kromě nutné jistoty pro všechny a ochrany slabých dopřává všem, kdo jsou tomuto řádu podrobeni, uskutečnitelnou míru autonomie a svobody.

Tak např. řád daný normativním modelem dvou pohlaví nenechává prostor pro osoby, které se s žádným z obou pohlaví nemohou identifikovat (tito lidé jsou dnes většinou označováni jako intersexuálové). Děti narozené bez jednoznačných pohlavních znaků byly v minulosti podrobovány operativním zákrokům, aby se z nich stali buď „chlapci“, nebo „dívky“. Aby tito jednotlivci (a jejich rodiče) měli možnost chovat se „normálně“ a aby jim bylo zajištěno

nezpochybnitelné místo ve společnosti, byla ignorována jejich autonomie a svoboda; mnozí z nich, kteří se ve svém těle nikdy nemohli cítit „doma“, pak po celý život trpěli. Proto se dnes už tyto pokusy „vyrobit“ člověka jednoznačného pohlaví nepovažují za ospravedlnitelné. Problém lze analyzovat rozlišováním mezi sexem a genderem: Ve jménu společenské genderové normy (pouze dvě pohlaví), o níž se soudilo, že odpovídá biologické přirozenosti (sex), měla být biologická odchylka od normativně stanovené „přirozenosti“ korigována. To zní složitě, ale také to ukazuje, že domněle jednoznačný protiklad – na jedné straně příroda, na druhé kultura – nevystihuje složitost reality. Řád, který navíc spojuje normu dvou různých pohlaví s normativní heterosexuální, odsunuje homosexuálně orientované lidi na okraj společnosti. Tabuizace, patologizace a kriminalizace, jdoucí až po fyzické ohrožení života, jsou v mnoha zemích dodnes používané metody, jimiž společnost tyto jedince marginalizuje. I když je nutno na tomto poli ještě mnohé objasnit, z vědeckého hlediska je nepochybné, že sexuální (erotické) zaměření na jedince téhož pohlaví není ani vyléčitelná nemoc, ani svévolné rozhodnutí, nýbrž určitá pohlavní dispozice, vyskytující se jak u lidí, tak u zvířat. Prudké debaty o právním postavení homosexuálů a uzákonění jejich životních svazků v moderních společnostech ukazují, že rozvoj vědecky fundovaného chápání problematiky lidských dispozic se nutně musí odrazit v oblasti (genderového) společenského uspořádání a v jeho proměnách.

Vědecká diferenciac: genderová studia a výzkum pohlaví

Rozlišování mezi sexem a genderem a definování jejich vztahu je předmětem vědecké diskuse o pohlaví, nikoli jejím předpokladem. Nepřináší normativní odpověď, nýbrž klade otázku. Pokud budeme tuto diferenciaci opomíjet nebo vynechávat – ať už proto, abychom ve jménu genderu prosazovali určitou normu či praxi, nebo abychom s odvoláním na biologické pohlaví (sex) diskreditovali jako ideologii všechno, co údajně souvisí s genderem –, znamená to, že jsme opustili pole vědecké analýzy a vydali se cestou ideologie. Jde-li nám naopak o vyjasnění poměru mezi sexem a genderem a hledáme-li odpověď na řadu souvisejících hermeneutických a normativních otázek, pak se otevírá široké spektrum výzkumu pro filozofii a teologii, pro duchovní, sociální a právní vědu, ale i pro medicínu a další vědy o člověku. Neexistuje „genderová teorie“, nýbrž různé genderové teorie a genderová studia a také různé přístupy a oblasti výzkumu pohlaví.

Podle sociologa Stefana Hirschhauera jsou genderová studia „věda o rozlišování pohlaví, která konkuruje s přírodními vědami při hledání odpovědi na otázku, co pohlaví vůbec je: zda přirozená skutečnost struktury

našich orgánů a buněk, nebo smyslová a historická praxe, zakotvená v našich tělech“. Genderová studia chtějí zjistit, jakou roli hraje kategorie „pohlaví“ ve společnosti. Chtějí odhalit, jak konkrétně společnosti „pohlaví“ rozlišují, jaké modely a struktury společenského uspořádání z toho vyvozují i v jakých společenských jednáních a chováních se kategorie „pohlaví“ odráží. Zatímco pro genderová studia je rozlišování pohlaví samo ústředním předmětem bádání, pro výzkum pohlaví, který si v různých vědeckých disciplínách klade konkrétní otázky, je výchozím předpokladem: „[Výzkum pohlaví] používá pohlaví jako analytickou kategorii a empirickou proměnnou, analyzuje fenomény [...] pomocí rozlišování pohlaví, a tak zjišťuje biologické rozdíly mezi pohlavími nebo sociální jazykové odlišnosti.“

V oblasti antropologie pracuje např. na problémech rozdílnosti a identity pohlaví, v oblasti společenskopolitické se zaměřuje na vztahy mezi pohlavími jako na vztahy nerovnosti, resp. vztahy mocenské. Normativně-etický přístup si všímá nespravedlnosti ve společenských vztazích mezi pohlavími a zkoumá podmínky, kritéria a strategie sloužící spravedlivému uspořádání.

Politicko-etická výzva: spravedlnost ve vztahu mezi pohlavími

Tady se blížíme ke konceptu tzv. „genderového mainstreamingu“, což je další z ústředních pojmů v oblasti genderové tematiky. Jeho obsah vysvětluje následující úryvek ze zprávy Spolkového ministerstva pro rodinu, seniory, ženy a mládež: „[Prosazovat] spravedlnost mezi pohlavími znamená brát při všech společenských a politických záměrech ohled na odlišnou životní situaci a odlišné zájmy žen a mužů. Tento postup, pro nějž se mezinárodně vžil pojem „gender mainstreaming“, je založen na poznatku, že neexistuje žádná genderově neutrální skutečnost a že dopad politických a administrativních rozhodnutí na muže nebo na ženy může být velmi odlišný. Pro zajištění spravedlnosti mezi pohlavími musí politická místa činit taková rozhodnutí, která budou přispívat k jejich zrovnoprávnění.“

Politická strategie vychází ze zkušenosti, že „pohlaví“ je ve společnosti strukturující veličinou (ať si to uvědomujeme, nebo ne). Z důvodů spravedlnosti je proto nutné důkladně a nejlépe předem zvažovat eventuální genderově odlišné důsledky politických rozhodnutí, aby bylo možno vyhnout se diskriminaci, resp. ji odstranit. Jde tedy o zajištění spravedlnosti v oblasti práv a životních příležitostí, jakož i – pokud možno – o nápravu v případech, že ke znevýhodnění již došlo. Základem politické strategie jsou evropské normy i ústavní předpisy týkající se základních lidských práv, jmenovitě čl. 3, bod 2 Ústavy SRN a příslušná ustanovení Amsterodamské smlouvy (1999) a

Lisabonské smlouvy (2008), které ukládají politikům povinnost usilovat o nastolení spravedlnosti mezi pohlavími.

Co je nejdůležitější: otevřený přístup – nikoli difamace

Ti, kdo téma gender paušálně odsuzují jako ideologii, která pod pláštěm vědy a politiky vznáší kulturněrevoluční požadavky světového dosahu, opomíjejí to nejdůležitější z obsahu a nároků genderových teorií, genderového výzkumu a politiky spravedlnosti mezi pohlavími. Reagují na to (a to musí být ústředním tématem budoucí debaty!), že genderový výzkum a genderová politika mění společenské uspořádání vztahů mezi pohlavími. Tuto změnu vykládají jako útok na „přirozený řád“, resp. „řád stvoření“, a vehementně ji odmítají. Co ale onen „řád“ přesně znamená, jakou roli v něm hraje „příroda“ a co z toho vyplývá pro jednání lidí (i katolíků), je ovšem otázka právě tak složitá jako sporná. Že genderová ideologie způsobuje ve společnosti „ne-pořádek“, není skutečnost, nýbrž pouhé tvrzení, jež by bylo nutno doložit. V polemicky vedených debatách slouží pojem gender jako projekční plocha velmi rozmanitých představ a hodnocení, které nemají nic společného s obsahem kvalitní genderové vědy.

Opakovaná tvrzení, že „genderová ideologie“ je produkt spiknutí, jehož cílem je zrušit rozdíl mezi pohlavími a zničit rodinu, jsou věcně zcela mimo; posilují ovšem dojem, že některým vlivným silám v médiích jde o něco jiného než o pastorační znejistěných věřících. Tomu nasvědčuje především styl, jakým je kritika vedena: Protivníkovy názory jsou vesměs nazývány deklasujícími termíny – obzvláště často se vyskytuje výraz „genderismus“ nebo „genderová (též démonická) ideologie“ jako označení pro „světový názor“ nebezpečných „genderistů“; o příslušné interpretaci se mluví jako o globálním „kulturním boji“.

Kdo se zabývá problematikou seriózně a nepolemicky, takové výrazy nepoužívá. Ani ten, kdo bez zlého úmyslu podlehl nedorozumění, se nebude vyjadřovat tak drasticky. Zřejmě jde o cílenou diskreditaci. Vlastní pozice se přitom prohlašuje za vědeckou, zatímco protivníkovi se vědeckost paušálně upírá. K důkladné konfrontaci identifikovatelných postojů ovšem nedochází; jsou-li v debatě citováni konkrétní odborníci, pak se nejčastěji ozývá jméno filozofky Judith Butlerové, jejíž teorie je ovšem podávána v silně překroucené podobě. Diferencovanější přístup k vědeckým definicím a k používání kategorie „gender“, jakož i hluboká vědecká analýza by musely vést k jiným závěrům.

Impuls: genderové uvědomění jako znamení doby

Koncil ukládá církvi „neustále zkoumat znamení doby a vykládat je ve světle evangelia“ (Gaudium et spes, GS 4), což je zároveň návod, jak zacházet s tématem gender: Genderové uvědomění, jež je dnes na celém světě důležitým faktorem pro vnímání společenské nespravedlnosti a pro výklad lidských zkušeností, proměňuje kritéria spravedlnosti. V dekretu o vzdělávání kněží (Optatam Totius, OT 15) koncil kromě toho zdůrazňuje, že je nutné zahájit se současnými filozofickými směry, k nimž patří i genderové teorie, konstruktivní kritický dialog. Předpokladem dialogu je vzájemný respekt a ochota jednat s partnerem jako rovný s rovným. Vážně se zabývat genderovou problematikou znamená hledat odpovědi na teologicky a eticky závažné otázky. Vyžaduje to například prohloubenou reflexi souvislostí mezi identitou, tělesností a pohlavností a rovněž zkoumání vztahu mezi genderově citlivou formulací křesťanského chápání člověka na jedné straně a představou Boha na straně druhé.

Teologicko-antropologický problém se významně týká i etiky: Jde v podstatě o to, uznat autonomii (mj.) pohlavně definovaných subjektů jakožto aktérů vlastního životního příběhu. V tomto smyslu se teologická etika kriticky zabývá mimo jiné i argumentací, která je založena na pojmu „příroda“ a vychází z předpokladu přirozeného práva; v souvislosti s tímto přirozeným právem je třeba hledat odpověď na zásadní otázku, co je – bez ohledu na historické a společenské proměny – „zárukou“ správnosti práva a etiky. Ale není snad onou hledanou etickou „kotvou“ spíše bezpodmínečně platná důstojnost každého člověka než nějaká „příroda“, jíž nemůže být prisouzen bezprostředně normativní charakter? Naše příklady ukázaly, že prisuzuje-li se přírodě normativnost, děje se tak vždy na základě omezeného a předběžného, dočasného vědění, což téměř nevyhnutelně vede k nespravedlivému vylučování konkrétních lidí.

Má-li být teologicko-etická reflexe problematiky citlivější, musí se otevřít rozmanitosti reálných lidských zkušeností a s přihlédnutím k výsledkům sociologického, etnologického a literárně vědeckého výzkumu a s pomocí etické hermeneutiky coby zdroje poznání a kritiky vypracovávat fundované návrhy jako nabídku pro morální orientaci. Kategorie gender, která je jen jedním z celé řady vzájemně se ovlivňujících diskriminačních faktorů, přitom pomáhá identifikovat a analyzovat případy nespravedlnosti v oblasti sociální praxe a společenských struktur a vystříhat se ukvapených normativních závěrů. O naléhavých problémech, před něž nás citlivě vnímaná genderová

problematika staví, je nutno diskutovat také a zejména v oblasti teologie zaměřené na církev, a to zcela svobodně.

Výzva ke svobodnému projevu (parrésia), s níž se papež František obrátil na synodu o rodině, nesmí být přeslechnuta právě tehdy, když se otevřená řeč a svobodné hledání pravdy jeví jako zvláště nesnadné. Genderová problematika vyžaduje strážlivý přístup. Ten vychází – v duchu druhého vatikánského koncilu – z toho, že vzájemný dialog je pro církev a svět zdrojem poučení (srov. GS 40–44). Procesy učení, jimiž církev prochází, její činnost v různých oblastech proměňovaly a vedly k hlubšímu chápání víry – např. svoboda náboženství přestala být odmítána a byla uznána jako základní lidské právo. Přitom se prokázalo, že kdykoli jsme hledali orientaci, bylo užitečné nahlížet do pokladu vlastní tradice a vracet se „k pramenům“.

Dva biblické ukazatele cesty

Apoštol Pavel v listu Galatským vysvětluje obci nový řád vzájemného soužití, založený na společném vztahu ke Kristu: rozdíly podle etnické a sociální příslušnosti nebo podle pohlaví jsou zrušeny. „Vy všichni jste přece skrze víru syny Božími v Kristu Ježíši. Neboť vy všichni, kteří jste byli pokřtěni v Krista, jste také Krista oblékli. Není už rozdíl mezi židem a pohanem, otrokem a svobodným, mužem a ženou. Vy všichni jste jedno v Kristu Ježíši.“ (Ga 3,26–28) Pavel argumentuje na úrovni genderu, nikoli sexu; přirozeně, že mezi Galatskými jsou i nadále muži a ženy, stejně jako lidé židovského a řeckého původu, svobodní a otroci. Ale skrze příslušnost ke Kristu jsou rozdíly mezi nimi zrušeny v tom smyslu, že všichni mají stejný podíl na Kristově lásce; to je silně revoluční pointa Pavlova poselství.

Ježíš se v Markově evangeliu neméně radikálně vypořádává s tradiční představou rodiny, když drsně odmítá akceptovat logiku původu a jeho normativní význam: „Tu přišla jeho matka a jeho bratři. Stáli venku a vzkázali mu, aby k nim přišel. Kolem něho seděl zástup; řekli mu: ‚Hle, tvoje matka a tvoji bratři jsou venku a hledají tě.‘ Odpověděl jim: ‚Kdo je má matka a moji bratři?‘ Rozhlédl se po těch, kteří seděli v kruhu kolem něho, a řekl: ‚Hle, moje matka a moji bratři!‘“ (Mk 3,31–35) Tím, že Ježíš zdůrazňuje namísto původu osobní rozhodnutí, zásadně proměňuje souřadnice definující „rodinu“.

Je zjevné, že určité normy týkající se rodiny musí být z tohoto biblického hlediska přezkoumány. Ruší snad Pavel rozdíly mezi pohlavími? Hlásá, že každý/každá si může „sám zvolit pohlaví“? A „ruší“ Ježíš „rodinu“? – Takové otázky znějí absurdně, protože jsou absurdní. A totéž platí i o podobně

absurdně znějících paušálních odsudcích na adresu tzv. „genderové ideologie“. Problematika genderu představuje výzvu, kterou si církev a teologie z mnoha důvodů nesmějí dovolit ignorovat.

zdroj: https://www.christnet.eu/clanky/6249/slovo_gender_provokuje.url (8. 8. 2026), zkráceno